

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЙ ТА ЦІННІСНИХ КОНЦЕПТІВ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ ТА ФРАЗЕМАХ: ВІД СОВІСТІ ДО ЗАЗДРОСТІ

Олег Тищенко

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов та перекладознавства Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, Львів, Україна, професор Університету Кирила і Мефодія, Трнава, Словаччина
e-mail: olkotiszczenko@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7255-2742>

АНОТАЦІЯ

У пропонованій розвідці представлена образно-метафорична і паремійна складова концептосфер Душі, Совісті, Заздрості, Ревнощів у польській, російській, українській, чеській та словацькій мовній і концептуальній картинах світу (передусім в пареміях, фраземіці, образних знаках вторинної номінації як загальномовних, так і локально-регіональних, діалектних) за ознакою холистичності та семантичного перетину цих концептів, описано сфери їх типологічного збігу і відмінності з точки зору мотивації образності. З'ясовано символічні функції цих етнокультурних концептів (предметної сфери) з огляду на специфіку прояву заздрості в архаїчних текстах, віруваннях, мові традиційної народної культури та найдавніших сентенціях релігійного змісту, що сягають християнської ідеології, ідеї моральної чистоти та бруду, Тіла і Душі. Встановлені особливості колокацій з компонентом *envy* та *jealousy* в окремих двомовних і перекладних словниках з точки зору специфіки міжмовних еквівалентів на позначення заздрості й суміжних негативних емоцій та їх функціонування в українських та англійських корпусах текстів.

Чимало образних контекстів ЗАЗДРОСТІ корелюють з такими концептуальними опозиціями та концептами як багатство-бідність, світло-темрява, успіх, співвідносяться з фреймами «чуже краще, ніж своє», де через заздрість кодується ідея зазіхання на чужу власність, «краще заздрість, ніж співчуття», «заздрість переважає там, де багатство, успіх, матеріальне благополуччя, щастя» і т.ін., що підтверджує тези представників психоаналізу, культурної антропології і соціології. В окремих мовах простежуються мотиви чорної магії, злого ока, виражені через

семантику кривизни, кривого, злого ока, погляду (в польській, російській, українській), закоріненій у сфері народних вірувань і магично-заклинальних текстів, культурних антропонімах.

Ключові слова: совість, заздрість, концептосфера, ціннісно-метафоричний складник, паремія, аксіологія, символіка, первісне мислення, когнітивна метафора, мовна картина світу у слов'янських мовах.

Вступ. Сукупність ціннісних орієнтацій у лінгвокультурі, їх пріоритетність, специфічна комбінаторика формують систему національних цінностей, які, будучи закріпленими в одиницях мови й оформлені як її своєрідний оцінний код, дають змогу виділити певний тип культури, сформований під впливом найрізноманітніших чинників, найважливішими з яких є історія, природно-географічні та соціально-економічні умови побутування нації, зовнішні культурні впливи, які у своїй сукупності закладають основи національного характеру. Цінності є тим всепроникним фактором, який визначає особливості самоусвідомлення окремої людини, етносу, народу і цілого світу загалом. Дослідження паремійних корпусів мов, що є скарбницями ідіоетнічних і водночас уселюдських культурних цінностей, засвідчує, що «в глибинних основах культури будь-якого народу завжди — або, можливо, за рідкісним винятком — закладено базові, більш-менш однакові для всіх культур цінності, які виступають у ролі культурних універсалій (Коцюба, 2014: 221).

Мовне моделювання культурних цінностей, за В. М. Топоровим, включає в себе формування соціокультурного словника, який відображає базові категорії культури, регулятиви духовного і практичного досвіду людини, її емоцій та оцінок, зокрема й специфікацію семантики, форми та сфери вживання мовних елементів, які експлікують ці категорії.

В процесі становлення і розвитку певного типу культури оформлені в мові культурні та ціннісні смисли («згустки культури в мові й концептосфері») гармонізують культурну пам'ять, формують уявлення про культурну ідентичність..., про морально-етичні, філософські та життєві цінності тієї чи тієї мовної спільноти та стереотипи ціннісного й духовного типу, що можуть бути змодельовані як концептосфери (Запольская, 2000: 37).

При дослідженні суспільних цінностей в тій чи тій етнічній культурі в ролі об'єкта постає їх зміст, специфічний для певної етнічної

культури, зіставний аналіз цього етнокультурного змісту, а в ролі матеріалу можуть розглядатися вербальні та невербальні символічні виразники (зовнішньовиражальні засоби) змісту суспільних цінностей. Етнічні правила співжиття, з одного боку, зумовлені характером та зовнішніми та внутрішніми якостями людини... а з іншого детерміновані релігійними регулятивами, що мають етноспецифічну культурну маркованість (Тарасов: 2).

Досить часто дослідження культурних концептів і цінностей у мові поєднується із когнітивним і ментальним досвідом людини, опосередкованим особливостями національного характеру, що стало об'єктом зацікавлень І. Голубовської, М. Піменової, О. Урисон, Д. Шмельова, В. Маслової, М. Голованівської та ін. Так, тільки концепти *душа* і *серце* у різних дискурсивних практиках в різних мовах розглядали Н. В. Брагінець, К. Голобородько, О. М. Каракуця, Т. І. Прудникова (Голобородько, 2002; Каракуця, 2002). О. В. Мазепова звернулася до специфіки мовної концептуалізації понять ДУША/ДУХ у перській лінгвокультурі в синхронії та діахронії (Мазепова, 2016: 60). С. Толстая розглянула категорії Душі й Тіла в слов'янській культурній традиції, фраземіці, віруваннях, ранньохристиянських текстах (Толстая, 2008). І. О. Голубовська цілком слушно доходить висновку про зв'язок тілесно-концептуальних метафор Душі та Серця з іншими ментальними корелятами, зокрема у віддалено споріднених лінгвокультурах (Голубовська, 2002: 40). «Можна припустити, що концепти ДУША і ДУХ є універсальними, адже поняття, що лежать в їх основі, існують у переважній більшості лінгвокультур світу. Проте в кожній з них вони мають свій набір і конфігурацію особливостей, частина з яких носить загальнолюдський характер, інші — культурно детерміновані» (Мазепова, 2016: 60); детальний огляд цієї проблематики у східнослов'янських мовах подано у дисертації О. Мазепоної.

Те ж саме можна сказати й про такі філософські категорії, як Сомість і сумління (Арутюнова, 2000: 20), психічні — заздрість і ревність (Несветаїлова, 2010; Шапран, 2015), ненависть, страх, турбота, етичні — справедливість, правда (Воркачев, 2002), гідність, честь, правда (Байрамова, 2011: 55; Коцюба, 2014), які, принаймні у своїй образно-асоціативній і метафоричній складовій, тісно переплітаються, а їхні колокації виразно співвідносяться з предикатами деструкції, хвороби та психічного стану людини, ідеєю чистого і брудного, світла і тем-

яви, гріха, орієнтації у просторі, деякими давніми біблійними істинами, християнською ідеологією (злочин і покарання, норми моралі й стереотипи поведінки, деонтичний дискурс). Суто літературознавчі сюжети та мотиви заздрості в українській культурі представлені в (Юнацький, 1959).

Мета. У пропонованій розвідці розглянемо особливості концептуалізації цих понять в слов'янських асоціативно-символічних і образних номінаціях, фраземах і пареміях (в чеській, словацькій та польській мовах на тлі окремих східнослов'янських), відтак змоделюємо концептосферу заздрості з огляду на вторинну сферу її означування (у прислів'ях, приказках, порівняльних конструкціях і т.ін.), символіку та належність до інших концептів культури та емоційних станів.

Результати та дискусія. Наголосимо, що подібні емоції в чеській мові виявляють синкретично-амбівалентний зв'язок із поняттям Душі та іншими тілесними метафорами, параметризують глибину почуттів, інтелект, пам'ять (рух згори до низу, через дієслова: *prohlédnout na dno duše* «бачити когось наскрізь», *vrýt si do duše* — досл. *впунуть в душу* «надовго запам'ятатись, врзатись у пам'ять») (ČRFS, 2002: 128), при цьому душа може бути умістищем або інструментарієм, засобом здійснення певних дій, наприклад, *mluvit/promluvit (hovorit, psát z duše* «высказывать, читать/прочесть чьи мысли», досл. — говорити, писати з чиеї душі, а може одночасно виступати і заміном совісті, пор. контексти (*promluvit (povedet) do duše* досл. сказати в душу кому 'обратиться к чьей совести; пристыдить') (ČRFS, 2002: 128). Синонімія понять **душа і серце** виражається і при позначенні страху за кількісною його ознакою в таких стійких висловах чеської мови: *duša mu spadla do kalhot* — у него душа ушла в штани, у него сердце оборвалось (упало), *je v něm malá duše*. Ці фразеологічні звороти мають в чеській мові кілька варіантів, які модифікують напрям падіння об'єкта — в черевики, штани (досл. *Душа в штани впала, Srdce mu spadlo do bot* — сердце упало в ботинки (ČRFS, 2002: 46), *Byla v něm duše na krajíčku*, яким в російській та українській мовах відповідає символіка тілесного низу (в російській та українській цей образ передається через соматіку низу, нижніх кінцівок — *в н'ятку*). При цьому зменшувальна форма *dušička* позначає і фізичний стан (*mel hlad) až mu dušička pískala*, стан голоду у поєднанні з дієсловами звучання, і сферу емоцій, як позитивних, так і негативних: *dušička v něm radostí podskočila* «он не помнил себя от

радости», *je (byla) v nem malá dušička* — 'его берет страх, у него душа в пятки уходит' (ČRFS, 2002: 129).

У найдавнішому словнику чеської мови В. Фляйшганса концепт *сумління*, вербалізований лексемою *svedome* як ідентифікатор свідомості (принаймні, ці слова мають спільну внутрішню форму). У В. Фляйшганса (ČRř, II: 560–561) *svedome* у складі фразем і паремій відноситься до сфери етики і релігії, через протиставлення добра і зла, зокрема виражених через метафори контролю і суду, умістища (*svedomie či iti komu z čeho, v svedomie sáhati komu*), правдивих свідчень (*dobré svedomi nejhorši soudce, svedomie jest za tisíc svedku*), неможливість очищення сумління язиком, божий голос як голос совісті. Представлені також і компаративні фраземи з пейоративною конотацією (пор. *svedomie jako formanská plachta*), із соматичною символікою і семіозисом порожніх предметів (*zle svedomie, nakažený žaludek a prazdnu tobolku*).

Таку ж саму картину спостерігаємо і в деяких двомовних словниках. Наприклад, у згадуваному чесько-російському фразеологічному словнику виявлено близько 20 одиниць, здебільшого співвіднесених з дієсловами деструкції і руйнування (*žere ho...*), *чистого-брудного*, *svedome* поєднується з параметричними прикметниками (*má široké svedomi* — совість у него стоворчивая, покладистая), *živé svedomi* — больная, живая совість, частину-ціле (*nema kouska svedomi [v tele]*) і под. (ČRFS, II: 507).

Деякі російські дослідники говорять про те, що совість — це «маленький гризун» (А. Залізник, О. Урисон, М. Голованівська), особливо це стосується пов'язаних з тілесною метафорою душі ситуацій негативного внутрішнього стану людини (*нудьги, неспокою, турботи, заздрості, жадібності*). Справді, згадувана універсальна метафора *душі*, емоційного і психічного стану людини виражається через активний агент, який виконує певну деструктивну дію — *рує, крутиться, нівечить, точить* (рос. *гложет*), про що свідчать деякі образні контексти в польській мові, де ментальним об'єктом дії виступають — *ребро, серце, душа: robak sumienia w sercu moim gryzie/wierci/ ryje/toczy, tęsknota stała się robakiem, który pożerał, robak wierci się pod żebrem, jakiś robak toczy i dręczy, dręczy robak niepokoju, robak zgryzoty toczył wnętrze jego duszy, robak zgryzoty toczy mu sumienie, robak serce gryzie* (НКРР, III: 44), *Zgryzota sumienia — pierwsza rata długu* (НКРР, III: 354), *Sumienie*

gryzie, gdy na spocie brudno, пор. російське *червь сомнения*, (чеськ. *červ svedomi*), *Совість без зубів, а гложет/грызет* (БСРП, 2010: 847). З іншого боку, можна говорити і про протилежну ситуацію, коли таких відчуттів немає, людина нічого не відчуває тривожного, на сумлінні немає і залишку встиду чи докорів сумління. Про це, зокрема, свідчить російський регіональний стійкий вислів, що в словниках його подано як 'зневажливе': *не оставить стыда* (карельське) «не устыдиться, не испытать угрызеный совести за что-л» (БСРпог, 2007: 145).

До речі, подібні контексти виявляємо і при розгляді інших ідеологічних, правових, емоційних понять — *sprawiedliwość, prawda, zazdrość*, пор. *zazdrość w oczu kole, Заздрість їсть людину, як посуха билину* — від посухи в'яне рослина, а від заздрості людина., рос. *Завидливый всегда сохнет* (БСРП, 2010: 356), *Завистливый сохнет от зависти, а добрый плачет от радости* (БСРП, 2010: 356), Пор. *...роз'їдений, мов іржею, заздрістю, підлістю, зрадою... Нарешті в одній із редакцій змилювались і продиктували...* (ГРАК, 2017–2019). Зрідка в польських пареміях, належних до цього цього фразео-семантичного поля, простежується ідея *твердості, надійності* як семантична ознака позитивного, чистого сумління: *Mur żelazny — dobre sumienie, Sumienie dobre za twierdże stanie* (пор. латин. *Magnum est praesidium consciesta*) [НКРР III: 352], *Sumienie dobre — najlepsze szczęście*.

У свідомості польської мовної особистості (терміна *совість* взагалі немає в польській лінгвокультурі), наскільки можна судити з наївно-побутових уявлень, втілених у прислів'ях і приказах, *sumienie* містить в собі подібну до української мови семантику фізичного впливу на об'єкт (*wyrzuty sumienia, Chodzi za nim jak wyrzut sumienia*) або ж, навпаки, сумління виступає в ролі агенса, що впливає на певний об'єкт: *Złe sumienie tłoczy* або ж пацієнса: *mieć kogoś (coś) na sumieniu, Lepiej dziesięcioro na ramieniu niż jednego na sumieniu* (НКРР, III: 351).

Фраземні синтагматичні зв'язки актуалізують зокрема й просторову ідею руху та порожнечі або, як в російській мові, незамкнутого, відкритого простору, виражену відповідними дієсловами (*sumienie ruszyło/go rusza*) й прикметниками у поєднанні з іменем (*dziurawe sumienie — дирява совість*). В польській наївній свідомості ідея дирявості, пустоти поєднується зі згадуваним концептом *цноту* у її зв'язку з ідеєю матеріального (*Tam nie pomogą złota, gdzie dziurawa cnota, Dla marnego złota dziurawieje cnota*). У цьому разі реконструюється семан-

тичне протиставлення *відкритого-закритого* в стійких оціночних порівняннях: *Sumienie przestronne jak wrota wjezdne, Ma sumienie jak rękaw i mnicha/jak żebracza torba, Cnota dla wszystkich ma otwarte wrota*, рос. (діалектне) *открыться чистой совестью*. Експресивн. «Сказать честно, откровенно». — *Я вам чистой совестью открылась...* (Венгеров. Новосиб., 1974; ФСРГС, 1983: 129). Пор. також *Подушка под головой не вертится* (у кого) Народн. «о человеке с чистой совестью» (БСРпог., 2007: 512).

В російській народній регіональній мові ідея добра і зла у належності до совісті реалізується через рух прямою дорогою, як позначення правильного, рівного, нормативного: *Идти по доброй совести* «жити чесно; вибрати правильну дорогу в житті» (Две внучки у меня, все учительницы. *Все пошли по доброй совести* (ФСРГС: 86), *Держать крест на вороту* (карельське) «иметь совесть, быть порядочным, честным». СРГК 1, 454 (БСРпог.: 328).

Аксіологічні прикметники (звичайно, у вторинному метафоричному семіозисі) маркують асоціативно-оціночні ряди аналізованих концептів (які, як бачимо, виявляються перехресними) за допомогою образу фальші, пліток, бруду, обману; не останню роль тут відіграють і згадувані релігійно-етичні ментальні кореляти, передусім пов'язані з *добром і злом*, протиставленням *свого і чужого*: *Чужая совесть — могила, Со по тieniu, gdy czarno w sumieniu, Mieć czyste sumienie, Czyste sumienie nie obawia się złego, Przy czystym sumieniu zaśniesz smacznie i na kamieniu*. Явно метафорична ознака совісті простежується і в російській мові: *Черной совести и кочерга виселицей кажется, Спокоен тот, у кого совесть чиста, У кого совесть не чиста, тому и тень кочерги виселица* (БСРП: 847). В окремих польських контекстах оціночний полюс цієї етичної категорії ідентифікується як позитивна емоція в предикаціях і атрибутивних сполуках: *Sumienie dobre — wielka uciescha, Sumienie dobre niczego się nie boi/ nie lęka*; чиста совість прирівнюється до молитви, духовної цноти, іншого позитивного начала, святості, честі: *Sumienie jest stróż pilny poczcności (cnoty), Za совесть да за честь хоть голову снесеть*.

Прикметною виявляється ідея правого як правильного в її обрядовому і релігійному утіленні: *To grunt wesela prawego, kiedy człowiek sumienia calego, Czyste sumienie stoi za modlitwą, Czystemu sumieniu wszystko czysto, duchowny przewodnik — sumienie, Kto dobrego sumienia,*

gardzi obmowiskiem, Na smiertelnej pościeli czyste sumienie: ostatni uśmiech świata, Sumienie zawsze tam radzi, gdzie cnota, przyrodzenie z nią zawsze ciągnie kota, рос. *Совесть позарила, не допустила до греха*. Цілком логічно, що на протилежному полюсі аксіологічної шкали будуть перебувати смисли, пов'язані з порушенням ustalених суспільних норм, стереотипів поведінки, гріховності: *Kto sumienia uchyli na jeden grzech mały, i wielkie się tą dziurą będą napierały* (НКРР III: 351), *Najsroźsi to są dwaj z miotłą bakalarze, kogo sumienie z świętą cnotą karze*.

Придивимось до прислів'їв іншого тематичного кола (*заздрості*), які семіотично й мотиваційно виявляються ізосемічними розглянутим: *Gdyby nie było zazdrości, nie byłoby piekła, Zawsze zazdrość przy snocie na smyczu, Zazdrość z światłości ciemność robi* (останнє прислів'я має архетипну прив'язку до образу світла і темряви). Божественний первінь розгляданого концепта (ідея звернення до Бога в ситуації тривоги, коли людині важко і вона прагне спілкування з Богом через молитву, протиставлення божественного і демонічного, добра і гріха) натрапляємо в такому оточенні: *Sumienie prawie jest to wójt od Boga, aby powściągał, kiedy we łbie trwoga*, позаяк чорт-спокусник стоїть по інший бік совісті: *W rozprawach z samym sobą oskarżycielem sumienie, a obrońcą diabeł*; рос. *Добрая совесть — глаз Божий, добрая совесть надобна нам для Бога, добрая слава — для людей* (БСРП: 846).

Як бачимо, важливою семантичною ознакою *совісті* є відбиття в значенні християнського (очевидно, ранньохристиянського) розуміння співвіднесеності *духовного і матеріального*. Чистій совісті чужі підкуп, багатство, фальш, брехня, втрата совісті не завжди бажана, і часто не може бути нічим заповненою: польськ. *Sumienia nie da się przekupić* (НКРР, III: 352), рос. *Добрая совесть не боится лжи, Добрая совесть не боится клевет, Богатый совести не купит, а свою погубляет, Бедный от богатого невинно погибает, а богатый совесть из людей мешками выгоняет, Совесть потеряешь — другой не купишь* (БСРП: 847). В цих контекстах представлено стійкий зв'язок між совістю як виявом духовності й матеріальним аспектом життя, що, зокрема, конкретизується в тезі про те, що накопичення моральних цінностей тягне за собою деформацію або втрату совісті. Як зазначалось, правовий аспект совісті, пов'язаний з ідеєю присяги, правди, чесних вчинків, покарання за лжесвідчення в суді об'єктивовані в таких одиницях: *Sumienie stoi za tysiąc świadków, Najpewniejsze świadectwo jest*

sumienie własne, Sumienie świadek nieomylny, Ujdziesz sędziogo karania, nie sumnienia katowania (НКРР III: 354). Подібні уявлення знаходимо і в російській мовній картині світу: *Совесть паче тысячи свидетелей*. Згадувана ідея кривизни простежується в польській мові, щоправда, в контекстах, пов'язаних із заздрістю: *Kto zazdrościw, sam sobie krzyw* [НКРР III: 834], *Zazdrość prosto nie patrzy* (НКРР III: 836), а в російських наказах у зв'язку із совістю та справедливістю: *покривить весы правосудия* (книжн. устар.) «поступить против совести, против справедливости, скрыв правду» (БСРпог: 81), соматичний код (з ідеєю закритих очей, сліпоті): *Глаза попонкой завёрнуты* у кого, представленим двома діалектними значеннями: (Новгородське) 1. 'Об ослепшем человеке'; 2. Неодобр. 'о бессовестном человеке' (БСРпог: 422).

Моральні властивості нечистої совісті, наклепу, пліток в багатьох мовах реалізуються за допомогою метафоричних ознак нечистоти, бруду, плями й відповідно предикатів очищення, обмивання: укр. *Якби сам був білий, то б не чорнив другого; Хто обкидає болотом других, у того руки брудні, Водю що хочеш, лиш сумління не сполочеш* (Плав'юк, 1998: 326), рос. *Мазать/ замазать чёрной краской что*. Публ. 'клеветать, очернять кого-л.' БМС 1998, 314. (БСРпог: 145), *Клевета — как (что уголь): не обожжет, так замазает* (БСРП: 409).

Далі звернемося до мовної концептуалізації заздрості в наївно-побутовій свідомості, мові народної культури, що відображає пов'язані з нею культурні стереотипи та уявлення (вірування, магичні тексти). Зауважимо, що австрійський психолог Г. Чьок в оперті на сферу культурної антропології та психіки людини, доводить, що страх і заздрість становлять невід'ємні взаємини людей, представлені і в сучасних, і в первісних культурах, де відповідні уявлення і концепти категоризують і регулюють різні прояви заздрості (Schoeck, 2008: 11).

Він присвятив цілий розділ чарам (чорній магії) та її відображенню у первісній наївній свідомості, магичним обрядодіям захисту від злого ока. Дослідник, зокрема, наводить спостереження Карстена над індіанцями дживахро (хиваро), згідно з якими ці племена намагаються різними магичними засобами викликати дощ, керуючись при цьому наміром нанести шкоду представникам свого племені виключно із заздрості, щоб і іншим доводилось під час подорожі, особливо рікою, долати різні труднощі (Schoeck, 2008: 71).

Згадаємо також про деякі найдавніші повір'я і стереотипи, пов'язані із заздрістю. Передусім звернемо увагу на деякі білоруські повір'я про ходячих покійників, засвідчені Н. Нікіфоровським: У «зайздросьника»моги́льная насыпь опадаєть ниже моги́льных краевъ, при чемъ въ разныхъ местахъ будутъ виднеться то большія, то малыя норки. Чтобы остановить и прекратить выходъ «зайздросьника», нужно просыпать въ каждую норку немного маку. Натолкнувшись при выходе на макъ, онъ займется сборомъ зеренъ и забудеть про людей (Никифоровский, 1897: 293). Етнограф згадує і деякі пов'язані зі смертю заборони: Носить одежду умершаго и, въ особенности, спать въ ней бываетъ не безопасно, особенно, если то одѣжда «скнары» и «зайздросьника»: эти заведомые «нипритомники» могутъ задушить соннаго владетеля ихъ одежды. Чтобы не произошло ничего подобнаго, приобретенную одежду нужно сперва вымыть въ трехъ водахъ изъ различныхъ местъ и сушить въ сильномъ дыму, как напр., въ курной избе, въ бане и овине Никифоровский, 1897: 294).

В народі заздрісні, злі жінки не користувалися повагою, їх прирівнювали до стихійного лиха, до «нечистої сили», пор. *Заздрісна жінка цілу хату держить у вогні* (Плав'юк, 1998: 126). В мові традиційної народної культури також засвідчені народні повір'я, пов'язані з деякими хрононімами, зазвичай з негативною символікою у традиційному народно-християнському календарі, що особливо стосується високосного року як несприятливого часу. Так, ще В. Даль наводить у «Словаре» такі факти: День 29 февраля в народе *Касьяна завистливого: Касьяна злопамятного, недоброжелателя, немилостивого, скупого. Касьян на скот взглянет, скот валится; на дерево, дерево сохнет. Касьян, на что ни взглянет — все вянет. Касьян на народ — народу тяжело; Касьян на траву — трава сохнет; Касьян на скот — скотдохнет* (Даль 1: 167).

За даними деяких двомовних перекладних словників, можемо говорити про різне семантичне членування заздрості при міжмовних зіставленнях фразеосоматики. Так, у словаків заздрість ідентифікується через очі, на відміну від корелята в англійській мові, де вона 'написана на обличчі', пор. словацьк. *Z očí mu pozerá závist — Engl. Envy is written all over his face* [SAFS: 878]. В польській етносвідомості ревність, як і заздрість, набувають виразної пейоративної оцінки як найгірша потвора, якої треба уникати або позбавлятися, поде-

куди у співвідношенні зі згадуваними етичними категоріями, такими як гідність, честь, сценарієм ходіння на поводку: *Zazdrość jest to najbrzydsza poczwała, której cnotliwy unikać się stara, Nie masz cnoty bez zazdrości* (НКРР, III: 835), *Zawsze zazdrość przy snocie na smyczu*. Наголосимо, що амбівалентність таких емоцій в деяких мовах виражена вербально, як-от в польській: *Zazdrość płacze na tych, którzy się cieszą, cieszy się z tych, którzy płaczą, Zawiść rodzi nienawiść*. В польській лінгвокультурі *zazdrіć* ідентифікується як «собачий звичай», прояв незадоволення, коли комусь віддають в чомусь перевагу: *Marna zazdrość też zwyczaj psiego, wnet będzie jeden warczał, gdy głaszczą drugiego, Gniew rychło upłynie, zawiść nie utynie* (НКРР, I: 686), *Miłość i zawiść częstokroć ze sobą przemieszkują* (НКРР, II: 483).

Руйнівна сила означених емоцій виражається в таких асоціативно-символічних референціях епідигматичного, антонімічного типу світло (йдеться про оксюморонні контекстуальні антоніми *світло/темрява, сніг/смола*), наприклад, *Zazdrość z światłości ciemność robi, z śniegu smołę*. В СОСА трапляються такі предикати заздрості та ревновості, як *розривати* — Garnett knew that jealousy and envy tore Shaq and Kobe apart, and so he was doing all he could to create the opposite dynamic in Boston... *наповнювати* — Tomorrow the grounds of the Dungeon House would teem with people, brimming with envy and admiration... And so she was filled with envy...;

прорізатись — His admiration, his envy, cut through his fear as he crouched behind the partition, staring at the monitors and listening over the headset... заздрість ще *може мати запах* — Mr. Anderson began his paper by proclaiming that «... one finds the sharp fangs of coercion and compulsion, the faint whiff of envy and hatred of the young, and the ideological yearning for elements of a totalitarian society «in programs for national service... *смак* — Im sorry — did I detect a note of bitter envy in there! діяти хвилеподібно. До певної міри з когнітивним умістищем можна пов'язати і такий контекст, де йдеться про «начинення російської влади гординою і заздрістю як своєрідними антицінностями, що має вибухонебезпечний характер»: Russia's legislature has blocked the return of any objects, and the dispute — laden with pride, envy and two conflicting worldviews — threatens to become a dangerous flash point.

Проте сама метафорична модель *заздрість* — *це хвороба* з ознаками фізичного і психічного виснаження, руйнування, зменшення об'єкта

у формі представлена як типологічна культурна константа у супроводі інших емоцій практично в усіх обстежуваних лінгвокультурах. Пор. англ. *An envious man grows lean with the fatness of his neighbor, Love and envy make a man pine*. В СОСА знаходимо як прямі **номінації хвороби**: *The display of raw wealth was such that Anton felt faintly ill with envy...*, так і її **симптоми**, наприклад, *For a moment I felt a spasm of envy...* чи **згубний вплив** — *Winded by a stroll to the end of the driveway to pick up the Sunday papers, he could only gaze up the hill with his heart corroding with envy, pierced by desire, викликати страждання — It may sound surprising to suggest that Americans also suffer from envy of the Arab world... поїдати живо* — *In Israel, Jews are getting blown up every day by murderers who are eaten alive by envy... засліплювати* — *Заздрість тебе, Мино, засліплює, — каже господар сумовито;*

вбивати: Всім однаково, нікому немає діла до нього, князівство осамотнює людину безмірно, оточують тебе тільки вороги, чим більше в тебе звитяг, тим більше ворогів, чим вище станеш, тим більша заздрість оточує тебе, може, *заздрістю вбивають великих людей навіть частіше, ніж війни*.

Пор. ще укр. *Заздрий від чужого щастя сохне; Заздрість здоров'я їсть, Людська заздрість — гірша, як слабкість, Zazdrość najgorsza choroba, Rybie nigdy dosyć wody, zawistnemu cudzej szkody. — Риби ніколи не вистачає води, а завистнику чужої шкоди* (НКРР, III: 833), *Boć zawsze wspaniałe zazdrość chodzi, a kto ją ma, temu szkodzi, Zazdrość sobie szkodliwa, Zazdrość lakomego nieuleczalna, mó wią, choroba* (жадібний), *Patrząc na cudze zbiory, zazdrośny schnie marnie*. Як ми переконались, ідея всихання, хвороби в польській мові концептуалізується досить експліцитно і стосовно ревношів, і стосовно заздрості: *Od zazdrości usechł, Zazdrośny schnie od tego, kiedy widzi szczęście drugiego, Usychać z zazdrości, Patrząc na cudze zbiory, zazdrośny schnie marnie*. Окремі образні контексти співвідносяться з ідеєю кривого у поєднанні з дієсловами руйнування: *Kiedy się zazdrość krzywi, niechaj zazdrość pęka, Niechaj się zazdrość puka, Chcę, żebyś pękł z zazdrości, Pęknąć z zazdrości*.

У цьому місці слід згадати про такі польські вислови (з різними варіантами), які пов'язуються з легендою про матір Святого Петра, яка внаслідок своєї заздрості і ревношів потрапила у пекло: *Przed zazdrością w niebie nie być, Przed zawiścią w niebie nie być, Przed zazdrością ludzie w niebie nie będą, Przed zawiścią Boga nie widzieć, Niecnotliwa*

zazdrość, chyba w niebie jej nie masz, Bez zazdrości ani w piekle miejsca nie zagrzeje, Przed zazdrością i w piekło nie ujdiesz, Dla zawiści w piekle być. Найдавніші сентенції та порівняння про задрість мають виразне релігійне підґрунтя, і містять метафори деструкції та шкоду, яку наносить задрість людині та оточенню: *Zawiść jest najtrudniejszym do pokonania rodzajem wrogości (Św. Bazyli Wielki), Podobnie jak o niektórych stworzeniach mówią, iż te rodzą się przegryzając noszące je lono, tak zawiść pożera zazwyczaj duszę, którą najpierw dręczy (Św. Bazyli Wielki), Jak rdza niszczy żelazo, tak zawiść duszę, w której żyje (Św. Bazyli Wielki) (Wojnowski: 36), Zawiść pod pozorami pobożności — pełna goryczy woda w złotych naczyniach (Dobrotolubije) (Wojnowski: 39), Zawiść podobna jest do mola, który zjada odzież, w której się urodził. Tak też zjada ona serce, w którym się pojawiła (Św. Dymitr z Rostowa) (Wojnowski: 40), Kto pozwala się zranić zawiści i rywalizacji, ten godzien jest pożałowania, bo stał się współnikiem diała... Biada człowiekowi zawistnemu, bo serce jego wciąż chore jest od smutku, ciała gnębi bladeść, a siły jego są na wyczerpaniu. Dla wszystkich jest przykry, dla wszystkich jest wrogiem, wszystkich nianawidzi, wobec wszystkich jest fałszywy, knuje przeciw wszystkim, zawsze nosi maskę, dziś przyjaźni się z jednym, jutro z innym; jest zmienny, udaje, że spełnia życzenia każdego, a po pewnym czasie osądza wszystkich; oczernia jednego przed drugim, wciąż coś gmatwa. Straszny to jad — zawiść i rywalizacja. Z nich rodzą się oszczerstwa, nienawiść i zabójstwa (Wojnowski: 41) (Św. Efreem Syryjczyk, Wojnowski: 40), Zawiść trudniej wyleczyć niż wszystkie inne namiętności... dla tego kogo raz zatrula swym jadem, nie ma już lekarstwa. Jest to bowiem rodzaj zatrucia, o którym w sposób obrazowy powiedziane zostało przez usta proroka: Bo oto: Wysyłam przeciw wam węże jadowe, których nie można zaklinać: bedą was kąsać... (Św. Jan Kasjan, Wojnowski: 45).*

В польських пареміях актуалізується психологічний ґештальт, співвіднесений з вищою оцінкою власного «я», який формує субфреймову структуру на кшталт «краще щоб заздрили мені, ніж я комусь» (ХТО-КОМУ): *Lepiej, że mi kto zazrzy, niż ja komu (NKPP, III: 834), Kto komu zazdrości, nie ma w sercu miłości, Kto czego zażrzy, pewnie sam nie miewa* і под. Для зіставлення наведемо ще таку словацько-англійську паралель *Vzbudzovat' závist niekoho — arouse sb's envy or jealousy (SAFS: 878)*. Зауважимо, що в польській етносвідомості на рівні паремій і крилатих висловів зафіксований зв'язок ревності і заздощів з **чужим успіхом, щастям**: *Zazdrość towarzyszy powodzeniu jak*

*cień światła, Zazdrość rodzi się z cudzego powodzenia. Zazdrość z cudzego dobra się rodzi. Zazdrość z cudzego szczęścia pochodzi, Zazdrość jest żalosc i frasunek przychodzący ludziom z cudzego szczęścia, Zazdrość nie może, jeno z fortunym być, Zazdrość przeklęta rodzi oskominy, gdy na cudze szczęście patrzy, Zazdrośny schmie od tego, kiedy widzi szczęście drugiego, Cudza dola pod bok kole (NKPP, I: 464), словацьк. Závidel mi mój uspech (SAFS: 877), укр. Нема щастя без заздощи (Номис, 2004: 55). Пор. релігійну сентенцію: Człowiek zawistny nigdy nie będzie się powodzeniem innych. Jeśli ujrzy człowieka, który nie dba o sprawę, nie zachęci go, a raczej popchnie ku gorszemu. Gdy ujrzy kogoś śpiącego pod czas modlitwy, nie obudzi go, raczej będzie się starał zachować ciszę; odpoczywającego będzie ganil, temu, któremu zdarzył się upadek, oczerni przed wszystkimi (Św. Efreem Syryjczyk, Wojnowski: 40). Отже, в багатьох пареміях реалізується семантична модель свого і чужого (чужі успіхи, кар'єра, здобутки завжди породжують почуття заздощі). Свідченням тому може слугувати і субфрейм «чуже краще ніж своє», пор. польське *Zazdrościwemu swoje rzeczy nie smakuja (NKPP, III: 834)*. Чимало паремійних контекстів в польській мові, як, зрештою і в українській, пов'язані з функцією очей, кривого заздощого погляду (*Lepsza jest zawiść niż politowanie; nie dbaj, że ci cnot zajrzą, krzywo patrząc na nie*), загалом, врекливого погляду, такий погляд може принести уроки. Підтвердженням цієї думки може бути дієслово *patrzyć* в такому оточенні, як біль, деякі інші дієслова з просторовою семантикою: *Największy ból z oczu, zazdrość, Zazdrość prosto nie patrzy, Zawiść patrzy tylko przed siebie*, в українській мові представлене таке прислів'я: *Як заздощіне око, то ціле міло терпить (Wojnowski: 234)*.*

Лікарі Гіппократ та Гален свого часу звернули увагу на інтенсивне виділення жовчі при негативних емоціях: коли людина відчуває задрість або ревності, в неї шкіра набуває жовто-зеленого відтінку. Свідченням тому є деякі мотиви, представлені в «Словнику символів»: *Зелено-жовтий колір* символізує зраду, ревності, задрість, звідси вислів: *«Від заздощів аж позеленіє» (СС: 54)*.

Особливо це стосується фразеологізмів в германських мовах, семантична структура яких містить колоративний компонент, напр., англ. *Greeneye* (досл.: зелене око) — «задрість / ревність»; *look through green glasses* (досл.: дивитися через зелені окуляри) — «заздрити / ревнувати»; *thegreen-eyed monster* (досл.: зеленоокий монстр) — «задрість / ревність»; *long-nosed* (досл.: довгоносий) — «заздрісний / ревнивий»;

wearyellowhose / stockings / breeches (досл.: одягти жовті рейтузи / панчохи / бріджи) — «бути заздрісним / ревнивим» (ТЕТМ: 58, 253, 593, 596, 831). В СОСА виявлено колокації на кшталт *Want the neighbors to be green with envy over your grass next summer? When is it a sickly pea green shade of envy? Across the nation, most teachers, government workers and even private sector employees would be green with pension envy. So you will not believe and may be green with envy when I tell you about Latanna Stone. If you are feeling a little green with envy... Standing 5-foot-6 at best and still in perfect shape, this green-eyed actress turns out to be the one who, without even trying, invokes the green eye of envy in women half her age... The old man saw the sparkle of jewels on the gorgeous raiment and the glittering dyes; green, which was the colour of the hope which he had lost, and yellow, which was the colour of the envy that he felt for all that was strong and beautiful... (СОСА)*. В чеській і словацькій мовах також представлена зелена і біла заздрість, виражена зокрема і через дієслова у складі стійких сполук слів *bledá/zelená závist, zezelenat závisti* (ČRFS: 629), *bledá závist — the green-eyed monster* (SAFS: 878). Те ж саме маємо і в польській мові: *Zzieleniał z zazdrości (zawiści)* (НКРР, III: 836), *Chce kto konterfekt zazdrości widzieć: blada, schnie, gdy widzi szczęśliwego*. В українському корпусі (<http://www.mova.info/corpus.aspx>) природно виявляємо контексти з чорною заздрістю: Але це викликало в Петлюри чорну заздрість, ревності... Запам'ятай! — підвищив голос Калужний, і я побачив, як у його каламутних очах тверднуть зиниці...

Наголосимо, що деякі типові, типологічно подібні перекладні еквіваленти зі словацької мови англійською співвідносяться з неоднаковими вербалізаторами, пор. словацьке *žiarlivost* 'ревності' — *the green-eyed monster*, *Zo žiarlivosti — out of jealousy*, *Záchvat žiarlivosti — a fit of jealousy* (SAFS: 924).

Промовистими виявляються і вислови про те, що заздрять не бідності, а добробуту, багатству, а бідність не може викликати заздрість, а тільки співчуття. Наприклад, англ. *Nobody is envious of him that is poor or is in trouble* (досл.: ніхто не заздрить тому, хто бідний або в біді); *Envy does not enter an empty house* (досл.: заздрість не заходить до порожнього будинку); *Envy never enriched any man* (досл.: заздрість не збагатила ще жодну людину); нім. *Das ist ein Mann von schlechten Gaben, der keine Neider hat* (досл.: у того чоловіка немає заздрісників, хто має мізерний достаток); *Neid krieht nicht in leere Scheuern* (досл.: заздрість не повзе в

пусту комору); *Der Neid hat noch niemand reich gemacht* (досл.: заздрість ще нікого не зробила багатим); *Wo Neid wuchert, da kann Verdienst nicht auf kommen* (досл.: де розплоджується заздрість, там не росте заробіток); *der Neid der Besitzlosen* (досл.: заздрість незаможних) — «заздрять лише ті, хто не має нічого» (ТЕТМ: 601), в словацькій, чеській та польській мовній картині світу є подібні образні аналоги: *Radšej nech ti ľudia závidia, ako by ťa mali ľutovať* — Краще нехай люди тобі заздрять, ніж співчують; *Lepšie je mať sto závistníkov, ako jedného poľutovníka* — Краще мати сто зависників, ніж одного співчуючого (RSFS: 637), *Lepši jest závist na sebe věsti, než ulitovani/politováni* (ČPř., II: 852), польськ. *Lepsza jest zawiść, niż politowanie* (НКРР III:), *W każdej rzeczy zazdrość, chyba w nędzy nic, Lepiej, gdy komu ludzie zazdroszą, jak gdy go żalują, Lepiej, że ci zazdroszą, niż że cię żalują, Wolę, żeby mi ludzie zazdrościli, niż żeby się nade mną litowali*, чеськ. *Lidska závist mé štěstí (ČPř., II: 852), Zlý pláče od závisti, a dobrý od radosti*, рус. *Lukavyy plačet ot zavisti, a dobryj ot radosti* (ČPř., II: 853). В українській мові ідея заздрості корелює з мотивами матеріального благополуччя і достатку, як це маємо у М. Номиса: *Нехай завидують гірше, щоб прибуло більше, Завидуй гірше, так уродить більше* (Номис, 2004: 279). Осібно можна відзначити польські паремії із семантикою і прагматикою застереження і дидактично-повчальним змістом: *Dla ludzkiej zazdrości nie pokazuj majątności, Dla zazdrości nie pokazuj majątności* або прагматику актив-побажань: *Bodaj mi zajrzano, Wolę to, niżliby mię pożałować miano*. В українській етнокультурі засвідчені подібні мотиви ЗРАДИ як вияв пересудів, наговорів і наклепів: *Розраjali, розсудили, щоб ми в парі не ходили* — Заздрісні люди поріжнили нас, щоб нам не жити в купці (Wojnowski: 241) або інших застережень: *Заздрівому боком вилізе* (Номис, 2004: 110).

Висновки. Таким чином, ми намітили семантико-когнітивні механізми коцептуалізації деяких негативних емоцій у поєднанні із тілесно-ментальною й етичною сферою, з'ясували особливості колокацій з компонентом *envy* в окремих двомовних і перекладних словниках з точки зору специфіки міжмовних еквівалентів на позначення заздрості та суміжних негативних емоцій та їх функціонування в українських та англійських корпусах текстів.

Аналіз продемонстрував, що практично в усіх зіставлених лінгвокультурах заздрість асоціюється із жадібністю і ревністю, психіч-

ною хворобою з відповідним комплексом переживань, виражених передусім метафоричними предикатами руйнування і докорів сумління, що кодують морально-правовий аспект совісті (совість — суддя, свідок і кат); відмінними виявляються в слов'янських і германських мовах колоративні метафори заздрості, а спільними артефактно-предметні та просторові, спорадично представлені також ольфакторні та смакові ознаки заздрості передовсім у вибіркових сполученнях слів в англійській мові (за даними окремих корпусів, зокрема СОСА). Впадає в очі звукова ознака і семіотичне вираження Низу (у поєднанні із категоризацією нижніх кінцівок і одягу, взуття) при позначенні емоції страху і деяких інших фізіологічних станів (чеська концептуалізація страху через Душу й серце, 'що падають в черевики', пор. ще *až tu dušička pískala*), які здебільшого домінують у чесько-словацьких фразеологічних паралелях. Переважають в чеських фраземах просторові метафори Душі й Серця (в польській такі вторинні номінації пов'язані з компонентами *sumienie* і *cnota*, чеськ., словац. *svedome*), хоча трапляються і параметричні (ознака малого розміру на кшталт *(byla) v nem malá dušička*). Подібні образні одиниці можуть бути співвіднесені з іншими параметричними прикметниками, зокрема й сигніфікатом частина-ціле (*má široké svedomi* або *nema kouska svedomi*).

Чимало образних контекстів ЗАЗДРОСТІ корелюють з такими концептуальними опозиціями та концептами як багатство-бідність, світло-темрява, успіх, своє-чуже. В окремих мовах простежуються мотиви чорної магії, злого ока, виражені через семантику кривизни, кривого, злого ока, погляду (в польській, російській, українській), закорінені у сфері народних вірувань і магічно-заклинальних текстів, культурних антропонімах (хрононімах, пор. образ *Касьяна-завистника* в російській календарно-обрядовій традиції).

ЛІТЕРАТУРА

- Арутюнова Н. Д. О стыде и совести. *Логический анализ языка. Языки этики*. Москва : Наука, 2000. С. 54–78.
- Байрамова Л. К. Аксиологический фразеологический словарь. Слоты. Казань : Центр инновационных технологий, 2011. 92 с.
- БСРП: Мокиенко В. М., Никитина Т. Г., Николаева Е. К. Большой словарь русских пословиц. Москва : ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2010. 1024 с.
- БСРпог: Мокиенко В. М., Николаева Т. Г. Большой словарь русских поговорок. Москва : ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2007. 784 с.

- Воркачев С. Г. Правды ищи: идея справедливости в русской лингвокультуре. Волгоград : Парадигма, 2009. 190 с.
- Голобородько К. Концепт «душа» в структуре духовного поля (на матеріалі поезії Олександра Олеся). *Південний архів. Філологічні науки*. Херсон, 2002. Вип. XIV. С. 336–341.
- Голубовська І. О. ДУША І СЕРЦЕ в національно-мовних картинах світу (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов). *Мовознавство*. 2002. № 4–5. С. 40–47.
- ГРАК: Генеральний регіонально анотований корпус української мови / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, М. Крук, А. Рисін, В. Старко, М. Возняк. Київ: Осло; Єна, 2017–2019. — URL: uacorp.us.org.
- Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 томах. Т. 1–4. Москва, 1989–1991.
- Запольская Н. Н. Спасение, любовь, милосердие: К вопросу о языковом моделировании культурных ценностей. *Эволюция ценностей в языках и культурах*. Москва : Пробел, 2000. С. 37–50.
- Каракуця О. М. Фразеологізми української мови з компонентом «душа» (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти) : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 19 с.
- Коцюба З. Честь і чесність: взаємодія концептів в ієрархії цінностей різномовних народів (на матеріалі паремій слов'янських, германських і романських мов). *Studia slavistyczne: Etnolingwistyka i komunikacja międzykulturowa*. Т. I: Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2014. S. 221–233.
- Кутер П. Любовь, ненависть, зависть, ревность. Психологический анализ страстей / пер. с нем. С. С. Панкова. Санкт-Петербург : Б. С. К., 1998. 115 с.
- Мазепова О. В. Мовна концептуалізація внутрішнього світу людини в перському лінгвоментальному просторі. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.13. Київ, 2016. 473 с.
- Несветайлова И. В. «Зависть» и «ревность» как эмоциональные концепты русской и английской лингвокультуры: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Армавир, 2010. 215 с.
- Никифоровский Н. Простонародные приметы поверья. Суевские обряды обычаи, легендарные сказания о лицах и местах, собрания в Витебской Белоруссии. Витебск, 1897. 300 с.
- Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Київ, 2004. 768 с.
- Онацький Є. Українська мала енциклопедія. Літери Д-Е. Буенос Айрес : Накладом Адміністрації УАП Церкви в Аргентині : Чампіон, 1959. 347 с.
- Плав'юк С. Приповідки, або українсько-народна філософія: зібрав, підготував до друку та опублікував Володимир С. Плав'юк. Едмонтон, 1998. 354 с.
- Радзівська Т. В. Сумління і совість крізь призму української мови. *Мовознавство*. 1999. № 1. С. 31–39.
- СС: Потапенко О. І., Дмитренко М. К., Потапенко Г. І. Словник символів. Київ : Народнознавство, 1997. 156 с.
- Тарасов Е. Ф. Проблема анализа содержания общечеловеческих ценностей. URL: <https://cyberleninka.ru>.
- Толстая С. М. Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе. Москва : Индрик, 2008. 528 с.

ФСРГС: Фразеологический словарь русских говоров Сибири / ред. А. И. Федоров. Новосибирск : Наука, 1983. 232 с.

Шапран Н. В. Семантико-когнітивна структура концепту заздрість у лінгвокультурологічному висвітленні (на матеріалі англійської, німецької та української мов): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Одеса. 2015. 194 с.

COCA: The Corpus of Contemporary American English. URL: <http://corpus.byu.edu/coca/>

ČPr.: Česka příslovi. Sbirka příslovi, prupovedi lidu českého v cechach, na Morave a v Slezsku /vybral a uspořadal V. Flajhans. D. 1–2. Praha: Nakladem F. Šimacka, 1911–1913.

ČRFS: Mokienko V., Wurm A. Česko-ruský frazeologický slovník. Olomouc, 2002. 660 s. Nie tylko o zawiści. Mała antologia tekstów dawnych i nowszych /przekł. i oprac.

A. Wojnowski. URL: <https://www.emag.pl/nie-tylko-o-zawisci-mala-antologia-tekstow>

NKPP: Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich. T. 1–4 / red. J. Krzyżanowski, S. Swirko. Warszawa 1969–1978.

RSFS: Dorotjaková V., Durčo P., Milkusová M., Petrufová M., Malíková M.- O. Rusko-slovenský frazeologický slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1998. 673 s.

SAFS: Fronek J., Mokrán P. Slonensko-anglický frazeologický slovník. Velký výběr slovných spojení. Bratislava : Nová práca Veda, 2018. 929 s.

Schoeck H. Envy. A theory of Social behaviour. Liberty Fund Indianapolis = Зависть: теория социального поведения / Гельмут Шёк; пер. с англ. В. Кошкина; под ред. Ю. Кузнецова. Москва : ИРИСЭН, 2008. 544 с.

TETM: Wilkinson P. R. A thesaurus of traditional English metaphors. London; New York, 1993. 490 p.

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ЭМОЦИЙ И ЦЕННОСТНЫХ КОНЦЕПТОВ В СЛАВЯНСКИХ ПАРЕМИЯХ И ФРАЗЕМАХ: ОТ СОВЕСТИ К ЗАВИСТИ

Олег Тищенко

доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой иностранных языков и переводоведения Львовского государственного университета жизнедеятельности человека, Львов, Украина, профессор Университета Св. Кирилла и Мефодия,

Трнава, Словакия

e-mail: olkotiszczenko@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2240-6170>

АННОТАЦИЯ

В статье представлена образно-метафорическая и паремийная составляющая концептосфер Души, Совести, Зависти, Жадности в польской, русской, украинской, чешской и словацкой языковой и концептуальной картине мира (преджде всего в паремиях, фраземике, образных знаках вторичной номинации, как общеязыковых, так и в диалектной фразеологии, в устойчивых сравнениях) по признаку холистичности и семанти-

ческого пересечения этих концептов, выяснены случаи типологического сходства и различия их образной структуры в сопоставляемых лингвокультурах.

В аспекте реконструкции предыстории концепта зависти обнаружена ее связь с символической функцией предметов и реалий в языке традиционной народной культуры, верованиях, в народных представлениях, а также в древних сентенциях религиозного содержания, восходящих к христианской идеологии, в частности идеи моральной чистоты и нечистоты, Тела и Души.

Выяснены особенности сочетаемости ключевой лексики в отдельных билингвальных переводных словарях с точки зрения специфики межъязыковых эквивалентов и функционирования в корпусах английских и украинских текстов.

Проведенный анализ показал, что во всех сопоставляемых лингвокультурах Зависть связывается с жадностью и ревностью, психической болезнью с соответствующим комплексом переживаний, выраженных метафорическими предикатами деструкции и «угрызений совести», представляющими морально-правовой аспект совести (совесть — это судья, свидетель и палач). Различия обнаруживаются в цветочных метафорах зависти, а сходство — в артефактно-предметном, пространственном, вкусовом, ольфакторном, звуковом кодах. Многочисленные паремии и фразеологизмы с компонентом зависти соотносятся с соответствующими концептуальными противопоставлениями и концептами — богатство-бедность, свой-чужой, свет-тьма, успех, а также входят в состав фреймов «чужое лучше, чем свое», «лучше зависть, чем сочувствие», «зависть всегда представлена там, где имеет место богатство и материальное благополучие», подтверждающих тезисы представителей культурной антропологии, психоанализа, философии и проч. В русских аграрных праздниках и православных обрядах представлены имена некоторых персонажей, связанных с вредоносной магией зависти.

Ключевые слова: совесть, зависть, концептосфера, ценностно-метафорическая составляющая, паремийная группа, символика, первобытное мышление, когнитивная метафора, языковая картина мира в славянских паремиях.

THE CONCEPTUALIZATION OF EMOTIONS AND AXIOLOGICAL CONCEPTS IN SLAVONIC PROVERBS AND IDIOMS: FROM CONSCIENCE TO ENVY

Oleh Tyshchenko

Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Foreign Languages and Translation Studies, Lviv State University of Life Safety, Lviv, Ukraine
Professor at The University of Ss. Cyril and Methodius, Trnava, Slovakia,
e-mail: olkotiszczenko@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2240-6170>

SUMMARY

The presented research reveals imagery-metaphoric and phraseological objectivities of the conceptual spheres Soul, Consciousness, Envy, Jealousy and Greed in Polish, Russian, Ukrainian, Czech and Slovak languages and conceptual picture of the world (first of all in proverbs and sayings, idioms, imagery means of secondary nomination both in standard language and its regional or dialectal variants) according to the indication of holistic characteristic and semantic intersection of these concepts. It describes the spheres of their typological coincidence and differences from the point of imagery motivation. It defines the symbolic functions of these ethno cultural concepts (object sphere) with respect to the specificity of manifestation of Envy in archaic texts, believes, in the language of traditional folk culture and archaic expressions with religious sense that reach Christian ideology, ideas of moral purity and dirt, Body and Soul. It has been defined the collocations with the components envy and jealousy in some thesauri and dictionaries in terms of the specificity of interlingual equivalence and expressions of envy and similar negative emotions and their functioning in the Ukrainian and English text corpora.

The analysis demonstrated that practically in all compared languages and linguistic cultures Envy is associated with greed and jealousy, psychic disorders with a corresponding complex of feelings, expressed by metaphoric predicates of destruction and remorse that encode the moral and legal aspect of conscience (conscience is a judge, witness and executioner). Metaphor of Envy containing nominations of colours differ in the Slavonic and Germanic languages whereas those denoting spatial, gustatory, odour, acoustic and parametrical meaning are similar. Many imagery contexts of Envy correlate with such conceptual oppositions as richness and poverty, light and darkness; success is associated with the frames «foreign is better than domestic» where Envy encodes the meaning of encroachment upon another's property, «envy is better than sympathy», «envy dominates where there are richness, success, welfare, happiness» which confirms the ideas of representatives in the field of psychoanalysis, cultural anthropology and sociology. In some languages the motives of black magic, evil eye (in Polish, Ukrainian and Russian) are rooted in the sphere of folk believes and invocations, as well as cultural anthroponyms.

Key words: conscience, envy, conceptual sphere, value-metaphoric component, paremia, axiology, symbolic, primordial thinking, cognitive metaphor, language picture of the world in Slavonic languages.

REFERENCES

- Arutyunova, N. D. (2000). *O styde i sovesti. Logicheskii analiz yazyka. Yazyki etiki [About shame and conscience. Logical language analysis. Languages of Ethics]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Bayramova, L. K. (2011). *Aksiologicheskii frazeologicheskii slovar. Sloty [Axiological phraseological dictionary. Slots]*. Kazan: Tsentr innovatsionnykh tekhnologii [in Russian].
- BSRP: Mokiyenko, V. M., Nikitina, T. G., & Nikolayeva, Ye. K. (2010). *Bolshoy slovar russkikh poslovits [A large dictionary of Russian proverbs]*. Moscow: ZAO «OLMA Media Grupp» [in Russian].
- BSRpog.: Mokiyenko, V. M., & Nikolayeva, T. G. (2007). *Bolshoy slovar russkikh poslovits [A large dictionary of Russian proverbs]*. Moscow: ZAO «OLMA Media Grupp» [in Russian].
- Vorkachev, S. G. (2009). *Pravdy ishchi: ideya spravedlivosti v russkoy [Look for the truth: the idea of justice in Russian linguistic culture]*. Volgograd: Paradigma [in Russian].
- Holoborodko, K. (2002). Kontsept «dusha» v strukturi dukhovnoho polya (na materialy poeziyi Oleksandra Olesya) [The concept of «soul» in the structure of the spiritual field (on the material of the poetry of Alexander Oles)]. *Pivdennyy arkhiv. Filolohichni nauky — Southern Archives. Philological Sciences, XIV*, 336–341 [in Russian].
- Holubovska, I. O. (2002). DUSHA I SERTSE v natsionalno-movnykh kartynakh svitu (na materialy ukrayinskoyi, rosiyskoyi, anhliyskoyi ta kytayskoyi mov) [SOUL AND HEART in national-language paintings of the world (based on material of Ukrainian, Russian, English and Chinese)]. *Movoznavstvo — Linguistics, 4–5*, 40–47 [in Ukrainian].
- Shvedova, M., R. fon Valdenfels, Yaryhin, S., Kruk, M., A. Rysin, Starko, V., & Voznyak, M. (2017–2019). *GRAK Heneralnyy rehionalno anotovanyy korpus ukrayinskoyi movy [General regionally annotated housing of the Ukrainian language]*. Kyiv, Oslo, Yena. Retrieved from <http://uacorp.us> [in Ukrainian].
- Dal, V. I. (1989–1991). *Tolkovyy slovar zhivogo velikorusskogo yazyka v 4-kh tomakh [Explanatory dictionary of living Great Russian language in 4 volumes]*. Moscow (Vols.1–4) [in Russian].
- Zapolskaya, N. N. (2000). *Spaseniye, lyubov, miloserdiye: K voprosu o yazykovom modelirovaniy kulturnykh tsennostey. Evolyutsiya tsennostey v yazykakh i kulturakh [Salvation, love, mercy: On the issue of linguistic modeling of cultural values. The evolution of values in languages and cultures]*. Moscow: Probel [in Russian].
- Kotsyuba, Z. (2014). *Chest i chesnist: vzayemodiya kontseptiv v iyerarkhiyi tsinnostey riznomovnykh narodiv (na materialy paremiy slovyanskykh, hermanskykh i romanskykh mov) [Honor and Honesty: the interaction of concepts in the hierarchy of values of multilingual peoples (based on the material of Slavic, Germanic and Romance languages)]*. Studia slawistyczne: Etnolingwistyka i komunikacja międzykulturowa. Vol.I Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II [in Ukrainian].
- Kutter, P. (1998). *Lyubov, nenavist, zavist, revnost. Psikhooanaliz strastey [Love, hate, envy, jealousy. Psychoanalysis of passions]*. (S. S. Pankova, Trans). St. Petersburg: B. S. K. [in Russian].

Mazepova, O. V. (2016). Movna kontseptualizatsiya vnutrishnoho svitu lyudyny v perskomu linhvomentalnomu prostori [Linguistic conceptualization of the inner world of man in Persian linguistic space]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in ukrainian].

Nesvetaylova, I. V. (2010). «Zavist» i «revnost» kak emotsionalnyye kontsepty russkoy i angliyskoy lingvokultur [«Envy» and «jealousy» as emotional concepts of Russian and English linguistic cultures]. *Candidate's thesis*. Armavir [in Russian].

Nikiforovskiy, N. (1897). *Prostonarodnyye primety poveriya. Suyeverynyye obryady obychai, legendarnyye skazaniya o litsakh i mestakh, sobrany v Vitebskoy Belorussii* [Common signs of belief. Superstitious customs rituals, legendary tales of persons and places that collected in Vitebsk Belarus]. Vitebsk [in Russian].

Nomys, M. (2004). *Ukrayynski prykazky, pryslivyya i take inshe* [Ukrainian sayings, proverbs etc.]. Kyiv [in Ukrainian].

Onatsky, YE. (1959). *Ukrayynska mala entsyklopediya. Litery D-E* [Ukrainian Small Encyclopedia. Letters D-A]. Buenos Ayres: Nakladom Administratury UAP Tserkvy v Arhentiini: Champion [in Ukrainian].

Plavyuk, S. (1998). *Prypovidky, abo ukrayynsko-narodnyya filosofoviya* [Proverbs, or Ukrainian-folk philosophy]. Edmonton [in Ukrainian].

Radziyevska, T. V. (1999). Sumlinnya i sovist kriz pryzmu ukrayynskoyi movy [Conscience and conscience through the prism of the Ukrainian language]. *Movoznavstvo — Linguistics, 1*, 31–39 [in Ukrainian].

SS: Potapenko, O. I., Dmytrenko, M. K., & Potapenko, H. I. (1997). *Slovnyk symboliv* [Dictionary of Symbols]. Kyiv: Narodoznavstvo [in Ukrainian].

Tarasov, Ye. F. *Problema analiza soderzhaniya obshchechelovecheskikh tsennostey* [The problem of analysis of the content of human values]. Retrieved from <https://cyberleninka.ru> [in Russian].

Tolstaya, S. M. (2008). Prostranstvo slova. Leksicheskaya semantika v obshchslavyanskoj perspektive [The word space. Lexical semantics in General Slavic perspective]. Moscow: Indrik [in Russian].

Fedorov, A. I. (Ed.). (1983). *FSRGS: Frazeologicheskij slovar russkikh govorov Sibiri* [Phrasological Dictionary of Russian Siberian dialects]. Novosibirsk: Nauka [in Russian].

Shapran, N. V. (2015). Semantyko-kohnityvna struktura kontseptu zazdrist u linhvokulturolohichnomu vysvitleni (na materialy anhliyskoyi, nimetskoyi ta ukrayynskoyi mov) [The semantic-cognitive structure of the concept of envy in linguistic and cultural elucidation (in English, German and Ukrainian)]. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

COCA: The Corpus of Contemporary American English. Retrieved from <http://corpus.byu.edu/coca>.

ČPř.: Česka příslovi. Sbirka příslovi, prupovedi lidu českého v cechach, na Morave a v Slezsku /vybral a uspořadal V. Flajhans, D. 1–2, Praha: Nakladem F. Šimacka, 1911–1913.

ČRFS: Mokienko, V., & Wurm, A. (2002). Česko-ruský frazeologický slovník. Olomouc.

Nie tylko o zawiści. Mała antologia tekstów dawnych i nowszych /przekł. i oprac. A. Wojnowski, s.36. Retrieved from <https://www.emag.pl/nie-tylko-o-zawisci-mala-antologia-tekstow>

J. Krzyżanowski, & Swirko S. (Eds.). (1969–1978). NKPP: Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich. Vol.1–4. Warszawa.

RSFS: Dorotjaková, V., Durčo, P., Milkusová, M., Petrufová, M., & Malíková, M. (1998). O. Rusko-slovenský frazeologický slovník. — Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

SAFS: Fronek Josef & Mokráň Pavel. (2018). Slonensko-anglický frazeologický slovník. Velký výběr slovných spojení.- Bratislava: Nová práca Veda.

Schoeck, H. Envy. A theory of Social behaviour. Liberty Fund Indianapolis.

Koshkina, V. (Ed.). (2008). *Zavist': teoriya sotsial'nogo povedeniya*. (YU. Kuznetsova, Trans). Moscow: IRISEN.

TETM: Wilkinson, P. R. (1993). A thesaurus of traditional English metaphors. London; New York.

Стаття надійшла до редакції 23.07.2019